

Hospodářská dezintegrace střední Evropy po první světové válce a snahy o opětné sblížení v letech 1924–1930

*Vlastislav Lacina**

V 16. až 19. století náležela ve střední Evropě hlavní úloha habsburské monarchii. Ta byla původně jen personální unií Českého království, Uherského království a Vévodství rakouského. Od poloviny 18. století se však začaly české a rakouské země hospodářsky propojovat. Napomáhala tomu centralizace ve správních a fiskálních otázkách za vlády Marie Terezie a Josefa II. Důležité bylo zvláště zrušení vnitřních cel a vytvoření společného celního území nejdříve jen pro západní část monarchie a od poloviny 19. století pro celou monarchii včetně Uher.¹

Hlavním faktorem byl však s nástupem kapitalismu spojený hospodářský rozvoj, vybudování základní sítě železnic do 70. let 19. století, výstavba hlavních tzv. císařských silnic a okresních silnic se zpevněným povrchem. Nově zakládané průmyslové závody potřebovaly daleko větší odbytiště než poskytovaly dosavadní regionální a zemské trhy. Metropole monarchie Vídeň byla nejen pro rakouské, ale i české země nejen mocenskopolitickým, ale i hospodářským a finančním centrem, kde sídlila většina velkých bank a největších průmyslových a obchodních společností pracujících na teritoriu těchto zemí. Významné také bylo, že ve Vídni sídlící předlitavská vláda usilovala od poloviny 19. století o jednotnou hospodářskou politiku pro celé Předlitavsko. Mnohé nasvědčovalo tomu, že ekonomický vývoj Předlitavska měl objektivně značné předpoklady směřovat od jednoho celního území ke společné ekonomice.

Konzervativní politický systém a po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867 nadvláda dvou národů, Němců a Maďarů, nevytvářely však příznivé podmínky ani pro dynamický rozvoj habsburské monarchie jako státního celku, ani pro hospodářský integrační proces. Momentem, který integrační proces dále komplikoval, byl všeobecně silící nacionalismus a snahy o národní ekonomickou emancipaci Italů, Poláků, Čechů, Slováků, Slovinců, Chorvatů a Rumunů. Tento proces měl rozdílnou intenzitu a ve vztahu k monarchii vyúsťoval v odlišné postoje. U Italů, Poláků, Rumunů a pravděpodobně i u dalmatských Chorvatů ve své perspektivě směřoval k vyčlenění z monarchie, zatím co Češi, Slovinci

* PhDr. Vlastislav Lacina, CSc. – vědecký pracovník; Historický ústav Akademie věd České republiky (lacina@hiu.cas.cz).

1 Habsburské monarchii a jejímu místu v dějinách Evropy je věnována řada rozsáhlých prací napsaných z různých úhlů pohledu. Uvádím jen zvláště přínosné: Wandruzská, A. (1978), *Das Haus Habsburg. Die Geschichte einer europäischen Dynastie*. Wien, 1978; Komlos, J. (1983). *The Habsburg Monarchy as a Customs Union*. Princeton, 1983; Good, D. F. (1984). *The Economic Rise of Habsburg Empire 1750–1914*. Berkeley – Los Angeles – London, 1984; Kann, R. A. (1993). *Geschichte des Habsburgerreiches, 1526–1918*. Wien – Köln – Weimar, 1993; Vocelka, K. (2000). *Geschichte Österreichs. Kultur. Gesellschaft. Politik*, Graz, 2000. Hospodářský vývoj monarchie od poloviny 19. století do jejího konce nejlépe analyzuji práce: Matis, H. (1972): *Österreichische Wirtschaft 1848–1913*. Berlin, 1972; *Die Habsburgermonarchie (1848–1918)*. Bd. I. *Die wirtschaftliche Entwicklung*. ed. A. Wandruzská, Wien, 1973. Hospodářský vývoj českých zemí v rámci monarchie viz Lacina, V. (1990). *Hospodářství českých zemí 1880–1914*. Praha, HÚ ČSAV 1990; Jakubec, I. – Jindra, Z. ed. (2006). *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha, 2006.

a Slováci počítali s dosavadní monarchií jako teritoriálním a ekonomickým rámcem. Velkoněmecky orientovaní rakouští Němci a Němci ze severních oblastí Čech, Moravy a ze Slezska usilovali o spojení se sousedním Německem. (Kořalka, 1996).

Krajním instrumentem ekonomického nacionalismu byly konfrontační přístupy vyjádřené v českém prostředí heslem „Svůj k svému“ a v německém jazykovém prostředí heslem „Deutsch zu Deutsch“. Důsledné uplatňování těchto přístupů by vedlo k vnitřnímu rozdělení ekonomiky na jednotlivé „národní“ okruhy, tj. k její dezintegraci, a to často na přič stávajícími teritoriálními celky. K širšímu prosazení těchto tendencí však nikdy nedošlo. (Lacina – Hájek, 2002, s. 27–31).

České politické i hospodářské kruhy si byly vědomy pozitiv, které jim monarchie jako velký teritoriální celek poskytovala. Jejich cílem nebylo rozbití monarchie, ale její demokratická a federativní přestavba opírající se o historické právo. V praxi šlo českým a také slovinským hospodářským kruhům o dosažení rovných podmínek pro hospodářský rozvoj a na jeho základě i o možnost získat dominantní postavení v hospodářství teritoria, kteří Češi a Slovinci obývali. (Lacina, 1990, s. 36–42). Řada příkladů ukazuje, že respektovaly i úlohu Vídně jako ekonomického centra střední Evropy. Také sociální demokracie, ve volbách 1907 a 1911 nejsilnější česká politická strana a zástupce zájmů zaměstnanců, se na svém sjezdu v prosinci 1913 postavila v přijaté rezoluci za udržení a rozvoj „velkého státně organizovaného hospodářského obvodu ve střední Evropě, jehož dějinným základem jest dnes Rakousko-Uhersko.“ (Protokol, 1913, s. 140).

Ekonomická emancipace Čechů postoupila počátkem 20. století více než emancipace politická a zaznamenala i významné úspěchy pokud šlo o bankovníctví, zemědělství a některá odvětví průmyslu (zejména potravinářský, strojírenský a bavlnářský průmysl). Úsilí o účast na rozhodování o hospodářské politice přineslo však jen malé výsledky. Patřilo mezi ně začlenění největší české banky, Živnostenské banky, do bankovního konsorcia pro státní finanční operace, zesílení vlivu na zemské hospodářské aktivity a ovládnutí klíčové pražské živnostenské a obchodní komory. Proti tomu, aby se Češi významněji podíleli na rozhodování v ekonomické sféře rozhodně vystupovaly nejen centrální mocenskopolitický aparát ve Vídni a německá šlechta, ale i německé podnikatelské vrstvy obávající se ztráty dosavadního dominantního postavení v hospodářství českých zemích. Ty se snažily za pomoci nejen Vídně, ale i Berlína zastavit emancipační proces Čechů. V předvečer první světové války nedošlo však v ekonomické oblasti k takové konfrontaci a patové situaci jako v oblasti politické. (Lacina – Hájek, 2003, s. 166–176).

Není pochyb o tom, že velký hospodářský celek podunajské monarchie přinášel podnikatelským skupinám řadu výhod. Možností, které skýtala další hospodářská integrace na principu rovnosti zúčastněných stran, nebylo však využito a propásla se tak příležitost těsněji propojit jednotlivá středoevropská teritoria a přistoupit k rozsáhlé středoevropské hospodářské integraci. Přelom v historickém vývoji přinesla první světová válka.

Teror rakouského vojensko-byrokratického aparátu vůči českému národu během této války směřoval nejen do oblasti politické, ale i hospodářské. Zásah proti dvěma velkým českým bankám, Živnostenské bance a Pražské úvěrní bance, měl sloužit nejen k zastrašení českých podnikatelských kruhů, ale i k odstranění konkurence. Ještě silněji než tento zásah působila dohoda Vídně s Berlínem o vytvoření celní unie habsburské monarchie s vilémovským Německem z roku 1915. Vytvoření celní unie by de facto znamenalo konec českým nadějím spojovaným s Rakouskem již od dob Palackého. Hrozba celní unie významně spolupůsobila při odklonu českých elit od „ideje státu rakouského“ k variantě „budeme i po něm“. (Lacina, 1990, s. 50–54).

K změnám v postoji k monarchii docházelo již v průběhu války od roku 1917. Během roku 1918 pak české politické a hospodářské kruhy opustily představy o udržení a přestavbě existující habsburské monarchie a postupně došly k přesvědčení o nutnosti obnovit samostatný stát. (Tobolka, 1937, s. 313–327). Představy o hospodářské podobě samostatného státu byly upřesňovány v řadě diskusí v průběhu léta 1918 a v září 1918 byly ředitelem Živnostenské banky J. Preissem vtěleny do rozsáhlého komplexního materiálu, který jako tzv. Základní hospodářský zákon tvořil druhou část návrhu tzv. Základního zákona nového státu. O něj se pak opíraly po vzniku Československa hlavní hospodářské zákony republiky. Promyšlený, do detailu propracovaný návrh předpokládal naprosté hospodářské oddělení od Vídně, řízení hospodářství novým českým státem a vlastní měnu. Ponechával však otevřenou otázku hospodářské spolupráce s ostatními nástupnickými státy např. ve formě celní unie. (AČNB, ŽB-P-1/6 a 1/7).

Tato otázka byla řešena až po pádu monarchie a vzniku Československé republiky. Úzkou spoluprací států vzniklých na troskách monarchie doporučovala a podporovala skupina kolem R. Hotowtze, tajemníka pražské živnostenské a obchodní komory, který již ze své funkce udržoval každodenní úzké styky nejen s českými, ale i s pražskými německými podnikateli a s Vídní. Hotowetz byl zastáncem celní unie středoevropských nástupnických států, která by zajistila českým i německým podnikatelům dříve tak ceněné výhody velkého celního území. O nutnosti vytvořit celní unii se snažil v prosinci 1918 přesvědčit vlivné vedení Svazu českých průmyslníků. Unii měly podle Hotowtze tvořit Československo, Polsko, Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, Rumunsko, Rakousko a Maďarsko. Proti svým odpůrcům argumentoval tím, že cla nejsou „atributem státu“ a 16 milionů dříve vládnoucích Němců a Maďarů nemůže ovládnout dalších 90 mil. obyvatel. (Hotowetz, 1934, s. 1164–1172). Jeho návrhy nebyly přijaty. J. Preissem a Al. Rašínem vedená skupina, která určovala po vzniku Československa jeho hospodářskou politiku, sice uznávala výhody velkého celního území, ale obávala se, že vytvořením navrhované celní unie by došlo k okleštění nově získané politické samostatnosti. Nechávala proto otázku středoevropské hospodářské spolupráce po rozpadu Rakouska-Uherska otevřenou. Stejně vyčkávala i první československá Kramářova vláda. (Lacina – Hájek, 2002, s. 54–55).

Rozhodování ulehčil vývoj v ostatních nástupnických státech. V italských, polských a jugoslávských teritoriích původně náležících k RU nepřicházela celní unie s ostatními nástupnickými státy v úvahu, zde bylo na pořadu dne připojení k jádru národního státu. A tak reálně mohlo jít jen o celní unii Československa s Rakouskem a Maďarskem. A to bylo v tehdejší poválečné situaci nepřijatelné jak pro Československo, tak i pro značnou část Rakušanů usilujících o spojení s Německem. A tak v lednu nebo počátkem února 1919 padlo v Československu rozhodnutí odmítající celní unii. Po Království Srbů, Chorvatů a Slovinců se také Československo zákonem z 20. února 1919 stalo samostatným celním územím. (Lacina, 1990, s. 81).

Jednoznačně byla nastoupena cesta oddělení od Vídně a vytváření samostatné československé ekonomiky. I v Československu podobně jako ve všech dalších nástupnických státech byl tento proces provázen ekonomickým nacionalismem. Nabádání představitelů dohodových velmocí zvláště Velké Británie k vytvoření celní unie středoevropských států, stejně jako klauzule mírových smluv umožňující takovou unii, nenacházely ohlas zvláště v nově vytvořených státech obávajících se, aby tak neztratily nově nabytou samostatnost. Pouze v Maďarsku a zčásti v Rakousku nacházíme pozitivní ohlas vyvolaný nadějí, že se tak podaří udržet alespoň část dřívějších rakouských a maďarských pozic v ostatních nástupnických státech, zvláště v Československu. (Lacina – Hájek, 2002, s. 57–58).

A právě toho se vládnoucí kruhy v Československu obávaly a pod heslem Pryč od Vídně usilovaly o zajištění hospodářské nezávislosti na Vídni celou řadou opatření. Z nich

zvláště významné byly měnová odluka uzákoněná 25. února 1919 a výrazné zhodnocení československé koruny proti rakouské a maďarské měně. (Lacina, 1993, s. 1–17). Dále též nostrifikace podniků a bank a do určité míry i pozemková reforma.

O teritorium habsburské monarchie se rozdělilo sedm nástupnických států, z nichž ale jen tři měly politické a ekonomické těžiště na jejím bývalém území: Československo, Rakousko a Maďarsko. Do zahájení mírové konference v Paříži 18. ledna 1919 byla mocenskopolitická a státní dezintegrace střední Evropy objektivní realitou, kterou musela mírová konference vzít na vědomí. (Opočenský, 1927). Situaci charakterizovalo stanovisko prezidenta USA a vůdčí osobnosti Dohody W. Wilsona: „Náš princip je z důvodu nevypočitatelných rizik: dát ruce pryč od kusů Rakouska-Uherska a redukovat vnější intervence na minimum.“ (Wilson, 1923, s. 218).

V průběhu pařížské mírové konference a v krátkém období po ní rychle probíhala i hospodářská dezintegrace. Během první poloviny roku 1919 se původně jedno celní území bývalé monarchie zcela rozpadlo. Jednotlivé nástupnické státy se vyhlásily za samostatná celní území s vysokými celními bariérami, zavedly vlastní měnu a pomocí státních zásahů se snažily zbavit ekonomické závislosti na bývalé metropoli. Hospodářské odcizování jednotlivých částí bývalé monarchie podpořil i všeobecný nedostatek potravin, paliv a dalších základních výrobků. Každý nástupnický stát se snažil ponechat si je doma a ne vyvážet je do „cizí“ země. Dlouholeté hospodářské vazby se přetrhávaly. (Berger, 1982).

Dohodové velmoci se v této situaci snažily zabránit hospodářské dezintegraci střední Evropy tlakem na vytvoření celní unie případně podunajské federace nebo alespoň na zavedení celních preferencí mezi nástupnickými státy. Vedle snahy udržet hospodářskou soudržnost střední Evropy chtěly touto cestou zabránit hospodářskému zhroucení Rakouska a Maďarska, kterým hrozila bolševická revoluce. Návrhy Anglie, Francie a USA narazily však na odpor jejich východních spojenců Polska, Československa a Jugoslávie a nepodařilo se je prosadit. (Lacina – Hájek, 2002, s. 52–53). Nástupnické státy se v prvních pěti poválečných letech zaměřovaly na náročnou ekonomickou integraci svých vlastních území vzniklých z velmi různorodých teritorií a na vytvoření samostatných „národních“ ekonomik. To určovalo jejich hospodářskou politiku, v které se velmi silně uplatňoval ekonomický nacionalismus. Hlavními nástroji byla měnová politika, vytváření vlastních měnových systémů, celní ochranářství, již zmíněná nostrifikace podniků a bank, repatriace kapitálu a získávání investic západního dohodového kapitálu. V každé nástupnické zemi měl tento proces jinou podobu. Největší odlišnosti nacházíme v Rakousku a Maďarsku, zemích, které byly tehdy označovány jako ve válce poražené. (Teichová, 1988, s. 15–20).

S postupující poválečnou hospodářskou obnovou a opětným obnovením mezinárodního obchodu se stále silněji pociťovaly nevýhody plynoucí z přetrhání dřívějších vazeb a většina z nich se obnovovala. Ekonomický nacionalismus ztrácel na síle, hospodářské styky se rozšiřovaly a vzájemný obchod se postupně liberalizoval. Dosavadní celní bariéry se snižovaly uzavíráním obchodních smluv s doložkami nejvyšších výhod a snižováním celních sazeb. Obnovoval se zvláště vzájemný obchod. V roce 1924 se na československém zahraničním obchodě podílely nástupnické státy plnými 35 %. Vývoz do samotného Rakouska tvořil 21 % vývozu Československa. Trvalé problémy byly pouze v obchodu s Maďarskem. Úzká spolupráce se obnovovala i v bankovní sféře, středoevropských průmyslových kartelech a také v oblasti licencí. (Lacina, 2000, s. 48–72).

Vedle ekonomických faktorů působil i mocensko politický zájem nových středoevropských států na stabilizaci poměrů ve střední Evropě. Ten byl zvláště silný u Československa ve vztahu k Rakousku, kde ještě počátkem 20. let panoval hospodářský rozvrat a byly silné snahy po spojení s Německem. Československý ministr zahraničí Ed. Beneš

byl iniciátorem mezinárodní pomoci Rakousku v roce 1922, na které se také Československo významně podílelo 500 mil. Kč. Právě v československo-rakouských hospodářských vztazích se od roku 1923 nejvýrazněji projevovaly snahy o eliminaci negativních důsledků, které přinesla v hospodářské sféře dezintegrace střední Evropy. (Österreich und die Tschechoslowakei, 1996, s. 169–210, 255–308). S Rakouskem, Jugoslávií a Rumunskem uzavřelo Československo systém vzájemně výhodných obchodních smluv s doložkami nejvyšších výhod a usilovalo o prohloubení středoevropské hospodářské spolupráce především na základě preferenčních cel. Návrhy na celní unii nebo podunajskou federaci však odmítalo jako neodpovídající tehdejší situaci. (Lacina – Hájek, 2002, s. 80–90).

V polovině dvacátých let se situace dále měnila. Existence nových samostatných států se zdála být zajištěna a nastupující hospodářská konjunktura otevírala cestu k větší nebo menší ekonomické prosperitě. Působila i mezinárodní situace především Dawesův plán z roku 1924 a jednání v Locarnu v roce 1925, která vedla k zmírnění napětí v poversailleské Evropě. V nástupnických státech se vedle úsilí o hospodářskou samostatnost začaly stále více prosazovat snahy o užší středoevropskou hospodářskou spolupráci. Nejdříve se iniciativy chopila skupina vídeňských obchodníků a finančníků v čele s Juliem Mainlem. Ta založila v roce 1925 ve Vídni mezinárodní spolek Mitteleuropäischer Wirtschaftstag (MWT), který ve spolupráci s maďarským profesorem Elemérem Hantosem propagoval obnovení středoevropského hospodářského prostoru. To však chápal de facto jako hospodářskou reintegraci teritoria bývalé habsburské monarchie. (Jančík, 1994, s. 119–128).

V Československu založily podnikatelské kruhy vlastní Československý komitét pro středoevropskou součinnost, který s Hantosem a vídeňským Wirtschaftstagem spolupracoval, ale měl jiné představy o středoevropské spolupráci. Ty vycházely z toho, že středoevropský sbližovací proces je novou hospodářskou integrací a prvním krokem k ní má být zavedení preferenčních cel mezi nástupnickými státy. (AMZV, IV. sekce, ka. 1095, fasc. MWT). Pokud šlo o aktuální formy středoevropské hospodářské spolupráce sbližila se ale stanoviska československých a „středoevropsky“ orientovaných rakouských a zčásti i maďarských podnikatelských kruhů.

V duchu těchto představ o středoevropské hospodářské spolupráci požadovala československá delegace na mezinárodní hospodářské konferenci v Ženevě v květnu 1927 právo nástupnických států zavést mezi sebou systém celních preferencí. Tento požadavek narazil však na odpor V. Británie a dalších zemí usilujících o liberalizaci obchodu a byl odmítnut. Zároveň Československo prosazovalo, aby se otázkou hospodářské spolupráce zabývala Malá dohoda. Ta z československého podnětu na zasedání v Jáchymově v roce 1927 zdůraznila potřebu hospodářského sblížení jak členů Malé dohody, tak i jejích sousedů. Na tomto zasedání se také poprvé posuzovala představa „hospodářské Malé dohody“. (Chmelař, 1927, s. 505–508). K její realizaci se ale ještě nepřistoupilo. Šlo ještě spíše o koncepční protiváhu anšlusovým tendencím v Rakousku.

Československý ministr zahraničí Ed. Beneš v parlamentním expoé o čs. zahraniční politice vyzdvihl potřebu užší hospodářské spolupráce středoevropských zemí, ale zároveň zdůraznil, že československá vláda nepokládá za možné obnovovat přežilé hospodářské a politické formy spolupráce a je nutné hledat „nové situací odpovídající formy“. Doporučoval začít bilaterálními obchodními smlouvami, preferenčními cly, dopravními, finančními a dalšími dohodami. Dával přednost „malým plánům spolupráce, které mají reálnou cenu možnosti uskutečnění“. (AMZV, IV. sekce, ka. 680. Expozé min. Beneše).

Myšlenka užší středoevropské spolupráce získávala sympatie i mezi rozhodujícími osobnostmi československého hospodářského života. Odrážel to programový projev nejvlivnějšího představitele čs. finančních a průmyslových kruhů J. Preisse na jubilejní valné

hromadě Ústředního svazu československých průmyslníků v roce 1928, kde jednoznačně podpořil snahy o užší středoevropskou spolupráci. Jmenovitě doporučil spolupráci v rámci středoevropských kartelových dohod a dohody průmyslových odvětví středoevropských států. Závěrem se oficiálně příznivě vyjádřil o myšlence celní unie: „Chceme se všemi našimi sousedy žít v přátelství a snad také u nás najde pochopení idea velkých celních území...“ (Preiss, 1929, s. 29.)

Koncem dvacátých let měla ale ještě myšlenka středoevropské celní unie v československých hospodářských kruzích velmi málo stoupenců. Mezi významnějšími osobnostmi najdeme jen dva: R. Hotowetze, který ji při přednáškách i v tisku znovu propagoval (Hotowetz, 1934, s. 1167–1172) a bývalého tajemníka ministerstva průmyslu, obchodu a živností V. Schustera. Rozhodující většina ji považovala za „neaktuální“.

Zároveň se v průmyslových a finančních kruzích živě diskutovalo o překonání negativních důsledků hospodářské dezintegrace a cestách k hospodářskému sblížení střední Evropy. Konkrétní představy byly shrnuty v elaborátu pražské živnostenské a obchodní komory pro Mezinárodní obchodní komoru. V něm formulovaná stanoviska se stala pak i základem při jednání československých vládních orgánů a nevládních institucí o řešení následků hospodářské krize počátkem třicátých let.

Elaborát nejdříve zaujímal stanovisko k diskutované otázce celní unie středoevropských zemí: „Nedá se dnes hospodářsky ani politicky mluvit o celní unii, ať již úplné či neúplné. Jedinou schůdnou cestou zatím jsou celní preference...Preference, jež si středoevropské státy poskytnou, musí být stejné pro všechny zúčastněné státy“. Konkrétně mělo být postupováno dvěma způsoby: „Bud' lineární postupné snižování všech celních tarifů zúčastněných zemí vždy o určité procento, nebo vzájemné kolektivní vyjednávání o konkrétních slevách pro určité druhy výrobků“. Dokument obsahoval i řadu dalších doporučení:

1. Uzavírat vzájemné průmyslové dohody.
2. Zavést „celní příměří“ jako závoru proti dalšímu zvyšování cel.
3. Nebo alespoň postupně sblížit celní tarify.
4. Uvolnit povolovací řízení.
5. Sblížit hospodářské právo.
6. Koordinovat a výhledově sjednotit železniční a paroplavební tarify.

Středoevropské hospodářské sblížování se mělo týkat Československa, Rakouska, Maďarska, Rumunska, Jugoslávie a výhledově i Polska a Bulharska. Integrace měla být věcí samotných středoevropských států. Velmocí se neměly na tomto procesu přímo podílet. (AMZV, IV. sekce, ka. 680. Dokument Hospodářská součinnost ve střední Evropě.)

Hospodářské sblížení střední Evropy pomocí postupných kroků vycházejících z potřeb a iniciativy samotných středoevropských zemí bylo cestou vhodnou a přijatelnou pro všechny středoevropské státy. Mělo však velkou slabinu. Bylo možné jen v rámci evropského řešení a se souhlasem evropských velmocí. Tato koncepce však byla v rozporu s plány Itálie a hlavně Německa, které se ostře postavily proti. Považovaly totiž střední Evropu za svou zájmovou sféru, ve které chtěly mít rozhodující postavení. Na přelomu dvacátých a třicátých let bylo již zřejmé, že koncepce středoevropské spolupráce a hlavně jejich realizace se stále více stávají součástí mocenského zápasu velmocí o podobu evropského uspořádání v nové etapě poválečného vývoje.

Koncem dvacátých let však ještě svítla naděje na možnost evropského řešení. V mezinárodních vztazích došlo k určitému uvolnění. V Briand-Kellogově paktu z roku 1928 byla prosazen závazek signatářů řešit rozpory mírovými prostředky a následujícího roku 1929 na Haagské konferenci došlo k dohodě o placení a výši reparací, které byly zdrojem trva-

lých rozporů zvláště mezi Francií a Německem. Zdálo se, že se otevřely cesty k překonání německo-francouzského nepřátelství a svítá naděje na smíření dvou tehdy hlavních sil pevninské Evropy. Československo se na úsilí o smíření nepřátel z doby první světové války velmi aktivně podílelo a snažilo se o hospodářské i politické sblížení s Rakouskem a o zlepšení vztahů s Německem. (Lacina – Hájek, 2002, s. 103). Úsilí o francouzsko-německé smíření bylo spojeno se jmény německého zahraničního ministra Gustava Stresemanna a francouzského ministra zahraničí Aristie Brianda (nejnověji viz Ort, 2004, s. 66–69).

Pozitivní očekávání vzbudily ve střední Evropě iniciativy Brianda na půdě Společnosti národů. Na jejím ženevském zasedání v září 1929 navrhl uzavření paktu hospodářské spolupráce v Evropě, který za příznivých podmínek mohl odstranit blokaci středoevropských integračních snah. V následujícím období svůj návrh dále rozvinul, převzal od panevropského hnutí myšlenku celoevropské spolupráce a učinil ji tématem evropské politiky a diplomacie. Francie předložila plán na vytvoření Evropské federální unie, v té době běžně zvaný plán Panevropy. Ten rozeslal Briand v květnu 1930 ve formě memoranda 26 evropským zemím.

Unie měla zahrnovat evropské země kromě Anglie a Sovětského svazu a jejím politickým základem mělo být smíření Francie a Německa, které se měly stát hnací silou unie. (Zahraniční politika, 1930, s. 689–696.)

Představitelé Československa prezident Masaryk a ministr zahraničí Beneš zaujali k Briandovu projektu kladné stanovisko a chápali ho jako krok správným směrem. Prezident oceňoval, že „evropská myšlenka je cestou k dorozumění a míru a může napomoci řešení středoevropských problémů.“ (Lacina – Hájek, 2002, s. 104.). Je málo známo, že již předtím podporoval autora a neúnavného šířitele myšlenky Panevropy R. N. Coudenhove-Kalergiho a otevřel mu svými doporučeními cestu k vlivným francouzským politikům. Vedle ČSR nalezl plán Evropské federální unie příznivé přijetí v Rakousku, kde nová vláda Otto Endera ohlásila, že bude podporovat panevropské plány a vynasnaží se připravit nejprve regionální výstavbu Evropy. (AMZV, ZP Vídeň, 1930, zpráva z 6. prosince). Ostatní středoevropské země zaujaly vyčkávací stanovisko.

Pro osud projektu bylo rozhodující, že plán odmítly Itálie a Německo, které usilovaly o revizi versailleského uspořádání a Anglie, které zase zásadně nevyhovovala idea sjednocení Evropy. (Gajanová, 1967, s. 270–271). Plán nebyl sice na půdě Společnosti národů oficiálně odmítnut, ale byl de facto dán k ledu. Politika evropského sblížování utrpěla již předtím na podzim 1929 těžkou ztrátou smrtí tvůrce německé mírové zahraniční politiky Gustava Stresemanna a odchodem jeho spolupracovníka Karl Schuberta z funkce státního tajemníka říšského ministerstva zahraničí. Novým státním tajemníkem se stal Bernhard von Bühlow, který již nesledoval politiku usmíření, v středoevropské politice se přiklonil k obnovené koncepci Mitteleuropu a učinil z ní východisko německé zahraniční politiky. (Jančík, 1990, s. 12–16).

Další rozvíjení užší středoevropské hospodářské spolupráce i proces evropského sblížování zastavil počátkem třicátých let nástup světové hospodářské krize a vzestup radikálních nacionalistických nálad v Německu, který se odrazil již v úspěchu Hitlerovy nacionálně socialistické strany ve volbách v září 1930. Nastolení nacistické diktatury v Německu v roce 1933 pak znamenalo definitivní uzavření reálných možností k rozvíjení středoevropského sblížování na demokratických principech. Další plány na středoevropskou hospodářskou spolupráci jako např. Tardieuův plán, Hospodářská Malá dohoda nebo Hodžův plán z roku 1936 neměly za tehdejší mezinárodní situace objektivně reálnou perspektivu.

Závěr

Rozpad v pozdním středověku vzniklé středoevropské multinacionální velmoci – habsburské monarchie – a na něj navazující hospodářská dezintegrace střední Evropy, vytváření samostatných „národních“ ekonomik nástupnických států a od poloviny dvacátých let se prosazující snahy o středoevropské hospodářské sblížení směřující k opětné ekonomické integraci na demokratických principech byly organickou součástí složitého vývoje Evropy ve dvacátém století a nikoliv náhodným výjimečným jevem. Podle mého názoru odpovídaly tendenci světových dějin ve 20. století vyjádřené triádou: Zánik velkých multinacionálních celků vzniklých násilnou cestou v pozdním středověku nebo později koloniálních říší – Vytváření národních států a „národních“ ekonomik – Nová hospodářská integrace ve větší hospodářské celky, vycházející z ekonomických potřeb a realizovaná demokratickou cestou. Tento proces byl však ve střední Evropě zastaven nástupem fašismu a druhou světovou válkou.

Literatura

- [1] AČNB (Archiv České národní banky Praha), fond ŽB.
- [2] AMZV (Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha), fond I.V. sekce 1918–1938, ka. 680, 683, 1095; fond PZ Vídeň, zprávy velvyslance 1927.
- [3] BERGER, P. R. (1982). *Der Donauraum im wirtschaftlichen Umbruch nach dem Ersten Weltkrieg*. Wien : 1982.
- [4] BENEŠ, E. (1934). *Boj o mír a bezpečnost státu*. Československá politika v projevech ministra dr. Ed. Beneše 1924–1933. Praha : Čin, 1934.
- [5] GAJANOVÁ, A. (1967). *ČSR a středoevropská politika velmocí 1918–1938*. Praha : NPL, 1967.
- [6] HOTOWETZ, R. (1934). Střední Evropa. In *Výběr*, I., Praha : 1934, s. 1167–1172.
- [7] CHMELAR, J. (1927). Konference Malé dohody v Jáchymově. In *Zahraniční politika*, 1927, roč. 6, s. 505–508.
- [8] JANČÍK, D. (1990). *Německo a Malá dohoda. Hospodářské pronikání Německa do Jugoslávie a Rumunska v první polovině třicátých let*. Praha : Univerzita Karlova, 1990.
- [9] JANČÍK, D. (1994). Československo a Mitteleuropäischer Wirtschaftstag ve Vídni. In *Češi Slováci a východní Evropa ve 20. století*. Sborník Vojenské akademie v Brně. Rada C. Brno : 1994, s. 119–128.
- [10] KOŘALKA, J. (1996). *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*. Praha : 1996.
- [11] LACINA, V. (1990). *Formování československé ekonomiky 1918–1923*. Praha : Akademia, 1990.
- [12] LACINA, V. (1993). Měnová politika v prvním desetiletí Československé republiky. *Český časopis historický*, 1993, roč. 91, s. 1–17.
- [13] LACINA, V. (2000). *Zlatá léta československého hospodářství 1918–1929*. Praha : Historický ústav AV, 2000.
- [14] LACINA V. – HÁJEK J. (2002). *Kdy nám bylo nejlépe? Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy*. Praha : Libri, 2002.

- [15] MASARYK, T. G. (1929). *Interview mit Präz. Masaryk. Das Neue Europa*, 1929, roč. 4, č. 10.
- [16] OPOČENSKÝ, J. (1927). *Vznik národních států v říjnu 1918*. Praha : 1927.
- [17] ORT, A. (2004). *Evropa 20. století*. Plzeň : nakl. Aleš Čeněk, 2004.
- [18] *Österreich und die Tschechoslowakei 1918–1938. Die wirtschaftliche Neuordnung in Zentraleuropa in der Zwischenkriegszeit*. Wien : Böhlau, 1996.
- [19] PREISS, J. (1929). *O úkolech a vývoji československého průmyslu*. Praha : 1929.
- [20] Protokol (1913). *Protokol XI. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické konaného ve dnech 7., 8. a 9. prosince 1913*. Praha : n. vl., 1914.
- [21] TEICHOVÁ, A. (1988). *Kleinststaaten im Spannungsfeld der Grossmächte. Wirtschaft und Politik in Mittel- und Südeuropa in der Zwischenkriegszeit*. Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1988.
- [22] TOBOLKA, J. (1937). *Politické dějiny národa československého od roku 1848 až do naší doby, IV.*, Praha : 1937.
- [23] WILSON, W. (1923). *Memoiren und Dokumente über den Vertrag zu Versailles anno MIMXIX*, hrsg. R. S. Baker, I., Leipzig : 1923.
- [24] *Zahraniční politika* (1930). Memorandum vlády Francie o vytvoření Evropské federativní unie. In *Zahraniční politika*, 1930, roč. 10, č. 8, s. 895–909.

Hospodářská dezintegrace střední Evropy po první světové válce a snahy o opětné sblížení v letech 1924–1930

Vlastislav Lacina

Abstrakt

Konzervativní politický systém habsburské monarchie a po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867 nadvláda dvou národů – Němců a Maďarů – nevytvářely příznivé podmínky ani pro dynamický rozvoj Rakouska-Uherska ani pro ekonomický integrační proces ve střední Evropě. Proti nadvládě obou národů směřovaly snahy o národní emancipaci ostatních etnik žijících v monarchii. Ty měly rozdílnou intenzitu a ve vztahu k monarchii vyúsťovaly v odlišné postoje.

Za první světové války převládla snaha obnovit samostatný stát. Otázka forem hospodářské spolupráce s dalšími teritorii bývalé monarchie zůstávala otevřena. Postupně však většina představitelů českých hospodářských kruhů z obav o nově získanou samostatnost se vyslovila pro budování samostatné ekonomiky. Stejně tomu bylo v Jugoslávii a Polsku.

Od poloviny dvacátých let se však dostávaly do popředí snahy znovu obnovit hospodářskou spolupráci nástupnických států. Představy o tom, jak dosáhnout užší středoevropské hospodářské spolupráce se však lišily. Českoslovenští představitelé zdůrazňovali, že musí jít o zcela novou na demokratických základech stavěnou spolupráci a výhledově i o integraci. Současné návrhy na celní unii nebo podunajskou federaci odmítali jako „neodpovídající situaci“. Jako odpovídající prosazovali preferenční cla, průmyslové, obchodní a finanční dohody středoevropských států. Středoevropský integrační proces měl zahrnovat Československo, Rakousko, Maďarsko, Jugoslávii, Rumunsko a výhledově

i Polsko a Bulharsko. Velmoci se na tomto procesu neměly přímo podílet. To naráželo na odpor Itálie a Německa, které chtěly mít ve střední Evropě dominantní postavení.

Klíčová slova: hospodářství; dezintegrace; střední Evropa; opětné sblížení.

The Economic Disintegration of Central Europe after the Great War and the Subsequent Efforts for Rapprochement in the years 1924 to 1930

Abstract

Since the 16th century Central Europe was dominated by the Habsburg Monarchy. The hegemony of two nations was opposed by the other ethnics living in monarchy who were fighting for national emancipation. Each conflict had different intensity and ended in different attitudes towards the monarchy.

The Great War was a turning point in that historical development. The Czech political and economic elites departed from the Habsburg monarchy and adopted the idea of restoration of the independent state. Immediately after the foundation of independent Czechoslovakia on 28 October 1918, the problem concerning the forms of economic cooperation with the other succession states was not yet solved. A group around Rudolf Hotowetz, the Secretary of the Chamber of Trade and Commerce, favoured the customs union of succession states. However, the majority of representatives from the Czech economic circles led by Alois Rašín, the first Minister of Finance, and Jaroslav Preiss, the director of Trade Bank (Živnostenská banka), fearing the loss of recently acquired independence, enforced the establishment of independent economy. Same events happened in Yugoslavia and Poland. The main tools that were employed were monetary and customs separation, domestications of companies and banks, repatriation of the capital and agrarian reform. During the first half of 1919, the originally unified customs area of monarchy fell apart and the succession states were more occupied by building their "national" economy in first five years following the end of war.

Nevertheless, in the middle of 1920s, the efforts to restore economic cooperation in Central Europe came to the fore. The Czech representatives, emphasized that it was completely new integration built on democratic principles. The proposals for establishment of customs union or Danubian federation were refused as "inconsistent with the current situation". As the first steps consistent with the current situation, the Czechs promoted preferential tariffs, industrial, commercial and financial agreements of Central European states. The Central European integration process was to include Czechoslovakia, Austria, Hungary, Yugoslavia, Romania and in future also Poland and Bulgaria. The superpowers were not to be directly involved in the process. This was opposed strongly by Italy and Germany, which wanted to have a dominant position in Central Europe. Since 1929, Bernard von Bülow, the Secretary of the German Minister of Foreign Affairs, promoted the restored conception of Mitteleuropa under the leadership of Germany against efforts for the Central European economic rapprochement.

Key words: economy; disintegration; central europe; repeated rapprochement.